

CAPUT QUADRAGESIMUM PRIMUM

SYNOPSIS CAPITIS.

Persuaserat Iudas Propheta in fine cap. preced. eos qui Deum colunt, in eoque sperant mutatores fortitudinem, et voluntatis ut aquilas; hic iam ostendit quanto id sapientius faciunt quam Gentes, quae idolis suis confidunt. Inducit ergo Deum cum Gentibus disceptentem, et quasi coram iudicibus causam agentem, voluntate ut illi causam deorum suorum agant, cum ipsimet utpote multa simulacra pro se quia nequeant. Suum ergo causam Deum agentem, itaque inchoante facit: Taceant ad me insulæ, etc. Primo, sic pro probat suam divinitatem ex potentia et prævidentia, quam ostendit servis suis, scilicet Abram et postieris ejus, dando eis tota Victoriae miraculosa, deducendo eos per desertum, protegendo eos, etc. Secundo, vers. 11, promittendo ei, in posterum hanc eandem suam open et beneficentiam unde tacito eos horlatut ut in opere fidei, spe et cultu persistant. Tertiu, vers. 21, cum idolis disceptat, eaque non esse deos dubios argumentis convincit. Primum est certa futurorum predictio, qua se pollere, non deos Gentium, demonstrat. Alterum est, vers. 24, quod idola ex se non sint, nec firma sint, sed a fabria sunt facta, et glutina firmata ne dissolvantur et corruant, ac proinde nemini vel bene vel male facere possint (1).

1. Taceant ad me insulæ, et Gentes mutant fortitudinem: accedant, et tunc loquuntur, simul ad judicium propinquemus. 2. Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut se queretur se? dabit in prospectu ejus Gentes, et reges obtinebit: dabit quasi pulverem gladi

(1) In hoc capite, veluti confirmat Isaïas quae in praecedenti capite exposuit, ut recte notat Cornelius, scilicet pos quam Hebreus fiduciam in Deo periculum suscisset, jam iterum ostendit, quanto id sapientius faciunt, quam aliae gentes que dii ficticii confidunt; profert igitur statim argumentum, unde quanta potestia potentia apparet. Cum in populus quem sibi jam olim in pecuniam elegit, in Babylonum vinculis detinens diuturnum servitium periret, liberavit tandem illum, patrissus restitutus fratibus, ministerius usus heros aliquip, fortitudine ac justitia pariter clara; Cyrum enim hic describit et non Abramum existimat, ita tamen, ut bene observat Berthierus, duos int ibi sensus litterales, quorum proximus et imperfectior ad Cyrum, remotor vero et sublimior ad Christum referatur. Quae vero de status Iudeorum gentis dicuntur, sunt voluti expeditiones Cyri consuetaria, et si ad Christum species, sunt gratiae per illum effusa super Iudeos qui Evangelium amplexatus sunt, et quarum Generis affectio idolorum cultu participare videntur.

Porro illum quem versiculos 2, 3, 4, Isaïas non appellato nomine describit, non esse Abramum, bene vero Cyrum, sic probat Rosenmeyer (qui conscientius preter interpres quos Cornelius indicat), Calmetus, Berthierus, Alion, cuius argumenta abbreviata producimus. *Primo*, sententia que hoc de Abraham dictum putat, eo quod devicerit reges qui adversus Sodomitam et Gomorram venerant, obstat, casum hinc unicum tantum occurreto in tota vita Abramam, qui non faciat ejus characterem. Nemo enim Abramam ab hoc obsecrare priva et proprio describere velit. Fiducia Abramam in divinis promissis, obsequii in Deum promptitudo, pietas et in Deum reverentia, maxime promissa a Deo ei facta et prescrita, sunt *scripta hej* si viri, non vero illum tanquam magnum bellatorum populos regesque debellasse atque suo imperio subjeccisse. *Secundo*, cum haec verba. Deo aptenter in disputacione cum gentibus, quae idola calunt, tanquam argumentum, quo illis demonstret se esse verum Deum, apparent in hoc argumento nullam vim esse, qua moveri illa peteturum ad sociopiedam tamen veris divinitatis cum apud ip-

sas nulla extaret Abramini memoria, qualis in Hebreorum monumentum servatur. *Tertio*, que hic disceperit, multo sunt res ipsa quam in Abramum comparare possunt. De eo enim minime vere et proprio dici possit, Dei ipsi tradidisse Gentes, et reges subiecisse imperio suo. *Quarto*, neque Abramum convenienter, quia vers. 5 et seqq. leguntur, gentes ad ea que heros his descriptis perfecit, obsecnisse, et idolorum editores illis commotis se mutuo excitasse ad idola stulta facienda et collenda, ut mala sibi ab illo bellatore impendientia averterent.

Quae cum ista sint, nil restat, quam ut ad Cyrum hinc leguntur referamus; nam illa *primo* conveniunt (*in sensu proprii litterali supra dicto*) que personae his descripta tribuanunt, et quod non tam conficit, loca hinc plana similia in reliquo hoc libro, quae indubitate de Cyri agunt, sed evidenter evincent, vers. 25, cap. xiv, 1, 13, cap. xvi, 11, ubi easdem voces et phrases occurunt, cedem res agitur, que in hoc loco. *Secundo*, verbum *qui* *ex* *citare, suscitare, non convenit* vocacioni Abramini, sed principibus et populis qui a Deo suscitantur ad magnum aliiquid opus divinae providentie hinc exsequendum. Sic supra xiii, 17. Medi dicuntur adversus Babylonios suscitati. De Cyro autem eadem phrasis usurpat infra, vers. 25, cap. xiv, 13; *Jerem.* l, 9. *Tertio*, dicitur excitauidus vel excitatus esse his principes, *ob Oriente*, ab ortu solis (ut vers. 25), quod proprio et vere intelligitur de regione Trans-Iugiana qua a veteribus *Oriens* dicibatur, ut adeo indicent Perse et Elymaei. *Quarto*, cum *Amato* addimus hanc sententiam melius cum sequentibus: *hinc* res quoq; Cyrus princeps infidelis, *hic justus* vocatur, *negotium facere potest;* nam sic appellatur, ut nota Berthierus, per oppositionem cum illis regibus Assyriis et Babylonis. Et rovara hoc convenit Cyru, bellicia non magis virtute, quam insigni agnitione, bontate et justitia inclito. Testis est Xenophon qui tamquam Cyrum sum non ad historie fidem, sed ad effigiem justi imperii, scriptissime Ciceron dicitur, non tamen proposuisse, cum in exemplum nisi virtutibus eminuisse.

ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus. 3. Persequetur eos, transbit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. 4. Quis haec operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. 5. Viderunt insulæ, et timuerunt, extrema terra obstupuerunt, appropinquarent, et accesserunt. 6. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet: Confortare. 7. Confortavit faber urariorum percutiens mallo eum qui endebat tunc temporis, dicens: Glutino bonum est: et confortavit eum clavis, ut non moveretur. 8. Et tu, Israel serve meus, Jacob quem elegi, semen Abramam amici mei: 9. in quo apprehendi te ab extremis terre, et a longinquis ejus vocavi te, et dixi tibi: Servus meus es tu, elegi te, et non abjeci te. 10. Ne timeas, quia ego tecum sum: ne delines, quia ego Deus tuus: confortavi te, et auxiliatus sum tibi, et suscepit te dextera justi mei. 11. Ecce confundentur et erubescunt omnes, qui pugnant adversum te: erunt quasi non sint, et peribunt viri, qui contradicunt tibi. 12. Quaræ eos, et non invenies, viros rebellis tuos: erunt quasi non sint: et veluti consumptio, homines bellantes adversum te. 13. Quia ego Dominus Deus tuus apprehendens manum tuam, dicensque tibi: Ne timeas, ego adjuvi te. 14. Noli timere, vermis Jacob, qui mortui estis ex Israël: ego auxiliatus sum tibi, dicit Dominus: et redemptor tuus sanctus Israel. 13. Ego posui te quasi plastrum triturans novum, habens rostra serrantia: triturabis montes, et communies: et colles quasi pulvrem ponas. 16. Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo disperget eos: et tu exultabis in Domino, in sancto Israel lataberis. 17. Egeni et pauperes querunt aquas, et non sunt: lingua eorum sit aruit. Ego Dominus exaudiens eos, Deus Israel non derelinquam eos. 18. Aperiam in supinis collibus flumina, et in mediis camporum fontes: ponam desertum in stagna aquarum, et terram inviam in rivos aquarum. 19. Dabo in solitudinem cedrum, et spinam, et myrram, et lignum oliva: ponam in deserto abietem, ulimum, et buxum simul: 20. ut videant, et sciant, et recognoscant, et intelligent pariter, quia manus Domini fecit hoc, et sanctus Israel creavit illud. 21. Prope facite iudicium vestrum, dicit Dominus: afferte, si quid forte habetis, dixit rex Jacob. 22. Accedant, et nuntient nobis quæcumque ventura sunt: priora quae fuerunt nuntiate: et ponemus cor nostrum, et sciemus novissima eorum, et quæ ventura sunt indicate nobis. 23. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, et sciemus quia dili estis vos. Bene quoque aut male, si potestis, facite: et loquamur, et videamus simili. 24. Ecce, vos estis ex nihilo, et opus vestrum ex eo quod non est: abominatio est qui elegit vos. 25. Suscitabi ab Aquilon, et veniet ab ortu solis: vocabit nomen meum, et adducet magistratus quasi lutum, et velut plastes conculeans humum. 26. Quis annuntiavit ab exordio ut sciamus, et a principio ut dicamus: Justus es? non est neque annuntians, neque predicens, neque audiens sermones vestros. 27. Primus ad Sion dicit: Ecce adsunt, et Jerusalem evangelizant dabo. 28. Ut vidi, et non erat neque ex istis quisquam qui iniret consilium, et interrogatus responderet verbum. 29. Ecce omnes iniqui, et vana opera eorum: ventus et inane simulacra eorum.

¶. TACEANT. — Theodotion, mutant et silent. ¶ Taceant ergo, id est tacite me audiant: est metalepsis. Non enim omnino modum Gentibus in-

dicte silentium, nam eos provocat vultus jurisdictione cum eis contendere, sed postulat ut tacite se considerant, 11, 13, 15, 16; tertio, abundantissima rerum necessariorum copia, 17-20.

Tertio, deridente gentiles, quorum idola, primo, sarcastice provocantur ad ediscenda futura, 21-29; secundo, convincentur vanitas tum ipsa tum ipsorum cultores, 24; tertio, predicantur concileancia, et subsannant tanquam fati hinc minime præscia, 25, 26.

Quarto, edocendo omnes, primo, de veritate Dei Iudeorum, qui futura de Christo prescit, et per Prophetas prænuntiat, 27; secundo, de falsitate idolorum, quae nihil norunt, et huic vana comprobantur, 28, 29.

sue cause et divinitatis argumenta proferentem auscultent. Deinde iis, si quid habent libere respondent. Hoc est enī *quod ait*, « autem fortitudinem, » id est roborem animis, viribus, et armamentis, ut mecum discent; animos fortiter et audacter me refellant, suamque causam stabiliant si possint. » Ac ecclā *ergo*, et ubi me audierint « tunc loquuntur. Simil ad iudicium propinquum. » Ita S. Hieronymus, Cyrilus, Procopius, Theodoretus. Est hystorologia, sive ordo verborum inversus; nam plano ordine sic dixisset: Commentarii Gentes fortitudinem, accedunt, pariter ad judicium propinquum, taceat auscultent me, tunc loquuntur. Ita Forerius. Pro *tacenti* Symmachus verit, *arate* (hoc enim quoque significat Hebreum *charas*, *ut me insule*, id est, ut Procopius, servite mihi insule, sicut arator servit suo herbo. Septuaginta pro *charas* legentes *charas*, id est innovavit, edidicavit, vertunt *epanaphē*, id est *encenias celebates*, et, ut Nazianzenus, orat, *in novum dominicum*, interpres verit, *anemoneum*, q. d. Innovate novale gentilites aratae fidei et predicationis Christi. Rursum innovare novale cordis vestri, aratae, serite in eo novas virtutes, et bona opera, itaque dedicare cor vestrum in novum Deum templum, et hujus dedicationis agite encenias. Simili modo alii Jeremias cap. iv, 3: « Novate vobis novale, et nolite serere spinas. » Tertio, hebreum charas verti potest, *fabricate*, et *adspice* vos ad me insule, ut scilicet mihi sitis in domum spiritualem.

INSULE. — *Insulas* vocat insulanos, hoc est gentes remotas, Iudeis trans mare sitas, ut Graecos, Italos, Hispanos, etc.

2. QUI SUSCITAVIT A ORIENTE JUSTUM? — Primo, Hugo, Adamus et Pugninus per « justum » intelligunt Cyrus, qui divina justitia et vindicta fuit executor, tyranos Chaldaeos overvto, et Iudeos ab is liberando, quem Deus ad « hoc evolut at Oriente, » hoc est in Persie. Hunc expositi nō favent verba Isiae, quibus ejus Victoria graphice describit acceq cap. xlv, ubi Cyrus diserte notat vers. 1. Illud enim caput huius simile, et ejusdem argumenti esse videtur.

Secundo. S. Hieronymus, Cyrilus, Procopius, per « justum » accipiunt Christum, q. d. Christus a Deo hominibus datum est quasi sol quidam justitiae oriens in Oriente. Sicut enim sol ibi oriens mundum illustrat et vivificat, ita Christus, ut ait Zacharias, « visitavit » et illustravit « non orientis ex alto, » scilicet at oriente lucis divine; inde enim nobis oriri fecit Deus Pater.

Tertio et genuino ad litteram « justum » vocat Abrahamum, quia ipse inter infideles et impios solus pene fidelis et justus vixit: hinc vocatur « justus, » Sapient. x, 5, aequo at Lat inter Soldanitas vocatur « justus, » ibidem, vers. 8. Rursum Abraham vocatur *justus* quia fuit fidelis et justus quasi pater, eum in Chananeos et in poste-

ros suis propagando. Denique quia genitio Christum justum, et justificatore mundi. Unde Hebrewae pro *justum* *ptw* *tseder*, id est *justitium*; hanc enim emortum in mundo per Abramum Deus suscitavit, et quasi edificavit. Deus ergo vocavit Abramum ab Oriente, id est ex Mesopotamia, que orientalis est Palestina, « ut sequeretur se; » secutus est enim Abramum Deum vocantem, circa obedientia, « resciens quo ierit, » *Hebr.* xi, 8. Pro se hebrei est *תְּלִבָּגָר* *leraq*, id est *ad pedem suum*, q. d. Deus ostendebat, et quasi prestat vium Abramum, cumque Abramum quasi caecus esset ad pedem insistens ejus vestigia, secute et fidenter sequeratur. Ita Chaldaeus, S. Thomas, Hugo, Lyraeus, Forerius, Sanchez et alii. Vatablus paulo alter verit et explicat hoc modo: *Quis excitat* ab Oriente *justitiam* (id est *justum* Abraham)? *proclamat illam ad pedem suum*, id est, Abramum predicabat justitiam in omnibus locis per quae transitibat et in quibus verabatur. Justitiam, at, vocat cultum unius Dei. Nam et qui non tributat aliis quae sua sunt, in*justus* est; ergo et qui fraudat Deum honore suo, q. d. Abraham gloriatus ille Patriarcha inter eos idololatras agebat, cum tamen eum idola mobiliam non reddiderint, sed Deus: quod cum non reverenter, non tamen reliquistis idola, ut Abraham justum et a Deo benedictum sequeremur. Ita usque Vatablus.

DABIT IN CONSPICU ETIUS GENTES. — « Dabit, » id est dedit; omnia enim haec futura per praeteritum exponda sunt, tum quia praeceps praeteritum « suscitavit, » illi enim ea quae sequuntur per et copulantur; unde pari tenore et tempore exponderentur; tum quia sequuntur praeterita. « Quis haec operatus est, » etc. Vide *Cox.* XII. Ita Chaldaeus, Forerius et Vatablus, qui apte sicut verit: *Tradidit, vel tradebat coram eo Gentes, et imperiabile faciebat eum regibus, ut daret eos quasi pulvere in gladio suo, et velut stipulum arcu suo. Persequeratur eos, et exasit inimicos eius quam peccates ejus contra manus fuerant ingressi.* Loquitur primo, de Victoria Abruae, quam relutat celerem, facilem et incruentem de Chedorlahomer et aliis tribus regibus liberando Lot nepotum suum, *Genes.* cap. xiv, 15, q. d. Quis Abramum fecit superiorum istis quatuor regibus Victoria superbis? hunc idolum unum cultus prestat? minime; sed ego: et vos ergo me colite, non idola, et similia expeririem. **Secundo,** loquitur de Victoria, quam Abruae posteri, scilicet Moses, Ioseph et Hebrei sepe miraculos ab Amalekitis, Chananeis, Philistinis aliquis Gentibus retulerunt. Censetur enim Abruae datum, quod ejus posteris collatum est. Sic enim ipsi non in se, sed in posteris promissa est terra Chanana, *Genes.* cap. xii, 15. Vide *Coxam.* XXXIV.

DABIT QUASI PULVEREM GLADIO EUS. — « Pulverem, » scilicet « vento raptum, » ut sequitur; hoc enim per zeugma hic supplendum est, q. d.

Quam facile venus rapit et dispellit pulvorem et stipulas, tam facile Abraham et Hebrei trucidarunt suos hostes.

3. TRANSIT IN PACEM. — Forerius et Vatablus verunt, *transit in pacem*, seu integrum, hoc est, integer et incolamus Abramum eum suis et prolio evasit. Hebrei enim sepe ponunt abstracta pro concretis. *Seruato.* Noster subaudiendo *et bet*, id est in, quo i Hebrei est frequens, verbi *transit*, id est *transit in pace*, id est *pax*; *et est pax*, integra et feliciter, nemine ex suis amissis. Si pacifice Hebrei, duce Ioseph, occuparunt Chananeam Deo pro eis pugnante, et Chananeos percellente et fugante.

SERUIT IN REBUS EIUS NON APPAREBIT. — **Primo**, potestesse hypallage, quasi, conversis verbis, dicat: *Ha velociter perturbant invadente reges, ut pedes ejus in semita non apparetur, ut pedum vestigia in semita non relinquatur; familiaris enim est Hebrei fugante.*

Secondo, propriè, q. d. Deus Abramum et Hebreis ita sams, vegetos et integratos, tum per desertum, tum per Chananaeum deduxit, ut nullum semite et tantu viae vestigium inpellibus eorum appareret. Nam nec pedes eorum oblinuerunt, nec calcifer vestes veteritate consumpsent, perinde si nihil viae confessiorum: nec est enim quod dicitur *Deuter.* xxx, 5: « Adduxi vos quadriginta annis per desertum: non sum altra vestimenta vestra, nec calcedamenta pedum vestrorum consumpta sunt; » et *Iudea.* cap. viii, 4: « Pei tuus non est sublirius. » Ita Sanchez.

Alier vertunt Forerius et Vatablus, scilicet: *Viam hanc pedes ejus ante nungam facerat in præceptis, q. d. Abraham hanc via incognita, et bellum illum gessit, tunquam enim præcepta universa: eo ergo major fuit hac ejus Victoria, et major Dei in eum favor et præsidium. Deo ei, deinceps, etiam Victoria obtinuit.*

Denique S. Hieronymus, Cyrilus, Theodoretus, qui de Christo haec accipiunt, exponunt, q. d. Christus tam facile et celeriter vitor transibit, hostesque et gentes passim sua fidei subiugit, ut non tam ambulasse quam volasse, aut, q. d., sol in momento omnia sua luce pervassasse et occupasse videatur; Victoria enim ejus spiritualis describitur per armis et res corporales, quia illud ad arma et Victoria vel Abruae, vel Cyrilum, vel etiam typus fuit Christi.

Speciem per se Procopius et S. Hieronymus: *vid. *Isid.* xc: Ne forte offendas, et lapidem idem tuum, » accipiunt Apostolus quibus *castris* parafrat orben, quos Saulus concubus volebat: sed frustra. De his enim dicitur, cap. viii, 7: « Quam pulchri pedes amputantes... pacem! » Christus ergo est celus predator; unde venon ei dedidit, cap. viii, 3: « Accelerata spolia detrahant: Festina predari. » Ille sensu appositus est, sed allegorius potius quam litteralis.*

4. QVIS LEC OPERATUS EST, ET FECIT, VOCANS GENERATIONES AB EXORDIO? — Forerius notat interrogatio facit post « fecit? » quasi deinde respondat: *It is facit, qui vocat generationes ab exordio.* Verum Biblia Romana et alia ponunt hanc notam post *et ab exordio.* Sensus ergo est, q. d. Quis fecit hec ut floriri incimes et dimidi tot peccates suis regiomibus expellerent, talis Victoria illi obtinenter, illaque continet generationum serie ab Abraham parente suo *« que ad modernum Ezechiam?* Sane non aliud quam Deus, qui vocat generationes ab exordio, qui scilicet Hebreos omnes ab Abraham genitos huicque vocavit et elegit in populum suum, quique uti Abraham, ita et posteris eius, quamvis eum coluerint et in eum speraverint beneficia, contulit.

Nota *et vocans generationes*, il est creans, et, ut Chaldaeus, ordinans perpetuum generationum decursum, ut una continua alteri succedat. Est metaples. « Vocans, » id est præsens, providens, et vigilans quamque suo ordine colligat, ut distincte quamlibet designare et evocare possit, et de facto quamque suo tempore evocet et producat, q. d. Quis est qui facit continua serie alias generationes alias succedere? v. g. Quis est, qui fecit suo tempore veniret Abraham, deinde Isac, mox Jacob, postea Moses, Ioseph, David et ceteri usque ad presentem Isam et Ezechiam, et post Ezechiam part modo alios et alios inducit, ut tandem Christum, inquit Cyrilus et Procopius, cuius per iter generationes ordinabit, ut in eis Ecclesia, primo apostoli, deinde Martyres, mox Doctores, aliqui alii usque ad finem mundi sui ordine succedant? Quis, inquit, has omnes generationes ab Abram anno, immo ab Adam anno usque ad Ezechiam ordinavit, et part modo ab eo usque ad Christum, et finem mundi ordinabit nisi Deus, qui utat S. Paulus, est « Rex secundorum, » id est auctor, creator ac moderator saeculorum, qui sua providentia disponit certa serie secunda, et res quoque secunda futuras? Cujus ratio est, quia, ut alii S. Dionysius, *De Divinis Nomina*, v. in Deo et circa Deum totum et omne esse, omne ens subsistensque versatur, et quasi voluntur. Sicut enim in rotu canthi circa axem, in circulo peripherie circa centrum, in mundo circa terram volvuntur: sic omnia tempora et secula praeterita, praesenta et futura, certo ordine volvuntur circa eternitatem Dei; huc enim stabili semper, eademque presens est curvis temporis, omneque tempus aequaliter et amplectetur. Hoc est quod canit Boetius, lib. VIII *De Consolatione:*

O qui perpetua mundum ratione gubernas,
Terram collipe sutor, qui tempus ab avo
Ire jubes, stabiliisque manens das cuncta moveri,
Principium, vector, dux, semita, terminus idem!

Ego Dominus, PRIMUS ET NOVISSIMUS, — q. d.
« Ego sum et tu es, principium et finis, » Apocal. xxi, 13. « Ego ipse sum. Ante me non est forma-

Dicitur est
rex secun-
dorum,
cur?

tus Deus, et post me non erit. » Isaiae, cap. XLIII, 10, q. d. Ego creo, conservo, dispono secula omnia, quia ego sum primus et novissimus, secula omnia anteoo et sequor. Ego sum a quo omnia, in quem omnia, circa quem omnia. Hoc non faciunt idola et dii Gentium; hi enim ab ipsam fabricantur et sculpuntur: ergo suis fabris sunt juniores, quomodo ergo sunt primi et novissimi? quomodo secula omnia, ius sui cultum, et cultores ab exordio ordinare potuerunt? Septuaginta vertunt, *Ego Deus primus, et in ea que uentura sunt ego sum, q. d.* Fui, sum, et ero omni aevi, sum usque ad aeternitatem Dei hinc re-tulit Chaldeus.

Sic Plato, lib. IV de *Leyibus*, ait vetus esse de Deo proverbiis, quod ipsi rerum omnium principium, medium et finem continet et complectatur. Sic Theocritus in *Encomio Ptolemai* ait:

Inter homines Ptolemeus vocetur primus, ultimus et medius.

Ad verbum Hebrei habent: *Ego Dominus primus, et cum novissimus ego ipse, subaudi fulurus sum, q. d.* Primus sum, quia omnia creavi: et post novissima, postque consummationem seculi ero: sum novissimus, sum aeternus, sine principio et fine. Ita Vatabulus. Ad consequentes sum a et u, sum rerum omnium summa, sum universi prora et puppis, caput et calx. Omnia proficieunt a me, velut a fonte, et ad eundem omnia referuntur, tanquam ad felicitatis portum. Hinc illud Virgilium: » A te principium tibi desinet. »

5. VIBRANT INSULE, ET TIMERUNT, — q. d. Gentes remote audientes victoras non tantum Abrahos, sed et Mosi in transitu mali Rubri, et deserio, ac Iosue in Chapaen, alisque eorum posteris concessas, agnoverunt Dei Hebreworum potentiam, eumque peruleas timuerunt, ut patet Eccl. xv, 43, et Iosue v, 1. Attamen ex interreta coniectudine persistenter in sua idolatria, et in aeternum persistant, ad eamque tuendam sa invicem adhortantur; cumque nihil habeant quo sua idola soleat tuare, quoque eorum divinitatem astruunt, ut aliquid firmatis habere videantur, eorum simularum ex se futile et ruinorum compunctum ex forti materia, atque operiunt lannus, et clavis connectunt et solidant.

Qui hec ad Christum referunt, sic explicant: Gentes viderunt gloriam et miracula Christi, et per ea ad Christum accesserunt, cesseruntque Evangelice predicationem et victorie verbi Dei. Ita S. Cyrilus, Hieronymus, Procopius, Haymo, Adamus, et S. Augustinus, lib. De Unit. Eccles. cap. vi. Verum, quia sequitur: » Unusquisque, etc., fratri suo dicit: Confortare, » ut scilicet facias idolum; hinc melius haec accipias de Gentibus, que ad Christi et Evangelii famam exalta pro sua genitissimo contra Christum insurrexerunt, ut fecerunt omnes pene imperatores primi trecentis Ecclesie annis usque ad Constantium.

CONFORTARE. — Est vox idololatrarum voluntum sua idola contra Deum, suam divinitatem et potentiam tot victory et miraculis ostendent, fortiter tueri, ad idque atque eorum fabricam firmam ac elegantem invicem se animantum, ut strenue et fortiter omnes simul idolo fabricando et stabilendo insistant. Patet ex sequentibus. Pari modo post Christum et contra Christum, fecerunt idololatre, ut patet Act. xix, 27, in fabris Diana. Ita Lyranus, Arias, Forerius et Vatabulus.

7. CONFORTAVIT FABER, — q. d. Faber unus ararius qui malloeo uitio et incude, id est malleator, fabrum aliud, socium vel administrator suum, qui pariter idem eudebat idolum (sic enim quedam idola confabulantur ex liquefacto metallo, quedam compingebantur, sic et quedam eudebantur malloeo super incude), adhortatus est, ut simul animose et alacriter pergerent in fabricando et conceinmando idolo; utique partes ejus glutino unirent, dicendo per modum laudantis et adhortantis: » Glutino, id est de glutino (hoc est exim hebreum *p̄t̄t̄* *laddedē* « bonum est; » Septuaginta, *bōnū est solidatō*; grecē *εὐθύνει*, id est committit *aut confiat*; Symmachus, Aquila et Theodotion, *εἰς ξίφας, μάστιχας, τέλεα, ad conglutinationem bonum est*. Eia ergo, glutino hoc utamur, et optimè idoli partes concrenemus, ac tandem idolum ita concinnatum clavis parieti affixit, ut firmus esset ac immobile. Summa est, q. d. Faber fabrum, malleator malleatorum confirmitabat et incitabat ad tuenda et fabricanda idola.

8. ET TU, ISRAEL, SERVE MEUS. — Ostensa Gentibus idolom vanitate, quod suis cultoribus nūl, et auxiliū conferre possunt, convertit se Deus Israelitas cultores eis, eosque in suo cultu, et spe confirmat, promittens se eorum, *quae* brahe fore Deum et protectorem.

Allegorice, per Israel, spiritualem intelligit, scilicet Christianos, qui imitantur avitam fidem Abraham et Israels, hoc est Jacob; ad eos enim sensus assurgit, domo deis ad littoram hec accipiunt S. Cyrilus, Hieronymus, Theodoreetus, Eugenius Papa, epist. 1, *Decretal.*, et S. Augustinus, lib. De Unit. Eccles. cap. vii. Vide Canon. VIII et XXII, q. d. Ego Christianos tunc tantum in Iudea, sed ubilibet inter extremas gentes agentes apprehendi, et per omnia adversa, seruimus, hostes et pericula incolumes servavimus, protexi et velut manu duxi, quasi amicos meos, quibus sumnum amorem, affectum curanque paternum exhibeo. De quo affectu et cura Dei in suis fideliis agit Prophetas per sex capitula sequentia, quibus mire Apostolos, nosque fideles consolatur, et in spem erigit contra omnes afflictiones, tentationes et martyria, animumque ut in his liberis verbis Dei predicemus. Ita Patres jam citati.

9. IN QUO APPREHENDI. — Septuaginta, Chaldeus, Vatabulus, Forerius, et alii clarius vertunt, *quod*

[scilicet Israelem] apprehendi. Sed idem est sensus, imo significantior, si vertas eum Nostro, » in quo, » scilicet Abraham, q. d. Quanda ab extremitate, id est ex remota Chaldeis, evocavi Abramum, in eo simul filios evocavi, et apprehendi totum ejus posteritatem.

10. ET SUSCEPTE TE DEXTERA JUSTI MIEI. — Illebraice *justitiae meae*, q. d. Ego suscepit te dextera mea iusta et fideli; qua enim fidelitate suscepisti protexi Abramum, eadem suscepisti et protexi posterum ejus, uti Abraham promiserat. Ita Septuaginta vertunt: *Parvū Israel; Forerius, Pusille Israel*, excuses et extores, ut quasi pro mortuis habeamini, imo a tyranno morte molestemii. Sit Job XXV, 6, dicitur: » Quanto magis homo putredine, et filius hominis vermis. » Et huc proprie respecti Isaiae, scilicet ad Lumbrium, v. g. qui pedibus calcari et exteri solet. Hic enim notat hominem vitem, infirmum, afflictum et conculcatum. Et II Reg. XXII, 8, Jesbaam, sive sedens in cathedra, primus inter fortis Davidis, vocatur » tenerimus ligni vermiculus. » Huc allusit Christus, Luc. XI, 32, dicens: » Nolite timere, pusilli greci, quis complacuit Patri vestro dare vobis regnum; » et Paulus, I Cor. IV, 9: » Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos. » Simili figura Ezechiel, cap. XXXVII, 14, Iudeos captivos in Babylonie vocat » ossa arida, » et » mortuos dagentes in sepulcris. »

15. EGO POSUI TE QUASI PLAUSTRUM TRIBUENS NOVUM, — q. d. Videris, imo es vermiculus, et cadaver; sed ego te elevabo et roborabo, ut, sicut plaustra dentatis et serrantibus rotis aut tribulis armatae segetes conterunt et trituran, id est granex tantum (uti fibbat in Palestina, et etiam in aliquibus regionibus fili): ita tu trituras montes et colles, id est reges et tyrranos; nos enim Israeles in typore subjunguntur, Apostoli vero in veritate verbo Dei pedibus suis subjecerunt, et destruerunt omnem altitudinem excellentem se aduersus scientiam Dei, » II Corinth. cap. x, 5; Apostoli enim hostes potentissimos et elatos quasi montes, vel contriverunt, ut demones; vel subvergerunt frangendo eorum superbiam, et convergendo eos ad Christum, ut infideles, quos humillimus reddiderunt, et quasi pulvrem pedibus et praecipitiis piscatorum subdolos. Ita S. Hieronymus, Cyrus et Theodorus.

16. ERUNT QUASI NON SINT, — erunt res nihil, mox nihilum futuri. ET VELUT CONSUMPTIO (velut id quod consumptio et deletam est, erunt) ROMINES DELANTES (sic enim legendum cum Romanis et Hebrewis, non *homines bellantes*, ut legunt nonnulli) ADVERXUT.

13. APPREHENDIS MANTU TEAM. — Id est te amans, advernas, corroboras in hostem mos hominum contra vincas; hoc enim apud nomines fieri solet apprehensa dextera, quae preinde horum *εἴσαι* ac foderis et amictio symbolum est, Ita Vatabulus et Forerius.

14. NOLITIMERE, VERMIS (Vatabulus, vermicule) JACON. — Historice et typice Deus Hebrewis in deserto et alias haec ipsa prestigit, desertum enim illis egentibus non fuit desertum, sed quasi paradisus deliciarum: non defuerunt aquae, nec parvis de celo, et pro umbrosis arboribus columnis nubis castra obumbrans; imo cum miraculo non uno loco eruperint fontes quasi flumina, que tota Hebrewerum castra sientia satiarunt; quis dubitet quin cedrus, myrtus, olea et cetera arbores, quas hic nominat Propheta, illuc creverint tot annorum spatio, inquit Forerius. Quod si cui

novum, incertum et durum hoc videatur, Is cum Sanchez haec figurata accipiat, ut tantum significat summam felicitatem, q. d. Deus Hebreos post stragem Sennacherib, post redditum e Babylone ita amplectetur indulgentia ac molliter, ac si in deserto arenti producerebant flumina, cedrum, myrrum aliasque arbores fructiferas et odoriferas, uti patribus eorum in deserto (eo enim illud) dedit aquas largissimas e petra, quam Moses in colle Horae virga percussit, *Exodo xvii, 6*. Quin nemo ad litteram post siti et inopiam, quam passi sunt in Babylone Hebrei, cum inde redirent, dedit eis Deus largum imbreum, ut patet *Zacharia cap. x, 11*; idque quia speraverunt in Deo, non in idolis.

Anitplo vero, et spiritualiter longe verius free Apostoli Christis discipulis conveniunt; his enim Deus genit illud vte Christiano et Apostolo asperum et horridum, in delicias celestes vertit, et tristitiam eorum in gaudium et consolations celestes commutavit. Hoc est quid ei promiserunt Christus, quod « lumina de ventre » credentium in se orientur, quodque ipsimtere expertos profitantur, cum aiunt: « In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiarum; aporiaem, sed non desitimirum; persecutionem patimur, sed non derelinquerum; dejocimus, sed non perimus; » II Cor. cap. vi, 8, et cap. vi, 9: « Quasi morientes, et ecce vivimus; quasi tristes, semper autem gaudentes; sicut egentes, multo autem locupletantes; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes. »

Et SPINAM. — Liebraice est *setim*, que est arbores in deserto odorata et impurabilis, onnesque arbores tam nitores quam in fortitudine superans, quando speciem similis spine alba: unde Noster « spinam » vocat; ex qua arca tuberculacumq[ue] viscera sua fabricata sunt. Ila S. Hieronymus. Vide dicta Euseb. xxxv. 40.

Rursum, « geni et pauperes, » q. d. Peccatores miseri et captivi a diabolo querebant animæ sue refrigerium et liberationem; sed non inveniebant, nec in lego Mosis, nec apud Philosophos; sed ego hanc eis prestatio per Christum. Ita S. Hieronymus, Theodoreetus, Cyrillus et Procopius.

18. APERIAM IN SUPINIS (ita legendum cum Romanis, non supercenis) COLLOBUS — «Supinus», ita est accidivus et montosus. Unde Horatius, lib. I. Carm. : « Se mihi, inquit, frigidum Prenesti, sed Tibur supinum. » Tibur enim ubis fuit in ascensu collis, quem Roma quotidie spectamus, posita, cuius et hodie ruinas, immo vicinam urbem, novumque Tibur cernimus. Under Septuaginta, vertunt, in montibus : Hebreas vox τοῦ σπι significat precipitum, q. d. Faciat in locis peccato aridis, sterilibus, prarupis et invitis abundantia grata, donaqua Spiritus Sancti. Ita Procopius, S. Hieronymus, Cyrillus et Basilius, in ilud Psal. XXVIII : « Vox Domini concutientis desertum. » Alлади ad fumina que e montibus ori solent, ut Ebnum, Mosam, OEnum, aliaque in Alpibus oriri cernimus.

49. DABO IN SOLITUDINEM CEDRUM.—*q. d.* Faciam ut hactenus inculta Gentilitas, Apostolica prædicatione exulta, arbores virtutum pulcherrimas, pariter et fecundissimas proferat. Ita S. Cyrilus, Procopius, Theodoreetus et S. Hieronimus, qui

ait : « Manus Domini perfecit, ut in ariditate Genitum inventreventur fluente virtutem, et in terra quandam deserta plenaque salsuginis, cedrus, cyprissus, et aliae arbores nascentur: quarum sublimitatem et vericem ad celestia festinante illuminaret lignum olive, quod nutrimentum lucis est, et laborantium requies ». Haec enim hodie in Japonie, Brasilia, China aliquis Indiarum provinciis impleri magna animi letitia conspicitur.

Sic et S. Gregorius, homil. 20 in Evangel.: *Cordi, ait, sunt, quorum corda illa in eterno amoris solidata sunt, ut eadem iam terreni amoris pugno nula corrumpant. Spine, qui corda audientium pugnat, sicutque mentem dolore compunctionis perforant. Myri, qui proximorum tribulationem per compassionem temperant. Olive summis misericordie. Abies sunt, qui in terrenis corporibus positi celestia contemplantur. Ulni quae vites sustinent, sunt seculares qui sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitae susstant. Buxi, qui iuste ex affectis infirmitate bona operare non valent, tamen parent fidem clementiam dulcitatem sequentes, fidem perpetua viriditatem.*

ET SPINAM. — Liebreice est *setim*, que est arbor in deserto odorata et imputribilis, omnesque arbores tam in niture quam in fortitudine superans, quoad speciem similis spinae albae : unde Noster « spinam » vocat; ex qua area tabernaculum ejusque vasta fabricata sunt. Ita S. Hieronymus. Vide also *Euseb. xxv. 40.*

Ulmum. — Ulmus tum ad alia valet, tum ad marilandas vites. Hebreo est **תִּלְחָר**, quod aliqui pinum verunt, ita dictam a splendore quem, si ascendatur, edit. Radix enim **תַּלְמֵן** zahar significat splendore. Unde ab Hebreo **תִּלְחָר** per Latinum **tula deduct**. Littera enim **וֹ** valet **ds**, unde sepe cum daleth sive **d** communatur, ut in **תִּלְחָר** per **תִּלְמֵן** utriusque.

BUXUM. — *Buxus* hebreæ vocatur ΤΙΦΩΝ *thens-*
sur a felicitate, quia semper viret, et foliis luxu-
riat. Ita Forensis.

Sed quod forte : si quod forte, osseum et validum habent argumentum pro idolorum suorum divinitate, promant. « Forte » enim hic nomen est, non adverbium ; Hebrei enim **רְגוּשׁוּ** *adnotem*, id est ossa, vocant argumenta, et confirmationes est ossa, quas quisque pro se suaque causis in iudicio profert : hec enim in causa et oratione sunt, quod ossa et nervi in corpore. Unde Septuaginta vertunt, **φέρετε τὰ μέσαν της ἡγεμονίας, αφείτε in medium fortia nostra** ; καταπιεῖται θρασ, *toro et feruimus nos*.

DIXIT REX JACOB. — Studio vocat Deum regem Jacob - ut suazillet deos Gentium - quæ cum ih-

cultum quasi diis exhibebant, ab eis tamen neque reguntur, neque defenduntur, sicut Israelite a Deo suo.

**22. PRIORA QUA FUERUNT NUNTIATAE : ET PONEMUS
CON NOSTRUM, ET SCHEMA NOVISSIMA EORUM.** — Tunc
coram nob̄ effert idola, sed **ad priores** in Hebrewo
enim utroque est genus femininum. Compellata
Deus hic ipsam et idola, cum illosque discepit, q. d.
0 idola! o saxa! o stipes! o trunci! si estis dii,
ostendite vestram divinam omniscienciam, aut
saltem scientiam priorum et præteriorum, nun-
tiate initia rerum, principia mundi et Divinitatis.
Diste quid Deus a principio et ab æterno fecerit,
glorificaverit, decreverit; inde **ponemus con nos-
trum**, id est intelligentem, et schema **nos**
quoque **schemata novissima eorum**, id est ea que
posse illa priora jam dicta sequentur et eventient;
hinc cognoscentes vobis inesse aliquid presquam
et divinum, Ita **Origenes**, lib. IV **Pierarchon**, cap.
ii. Hie sensus planus est et facilis. Liceat enim
damones, qui per idola subinde loquuntur, sciant
initia mundi (cum enim viderunt, sunt enim creati
similium cum celo et terra), tamen nescient initia
Divinitatis.

Rursum, loquitur Propheta ipsis idolis ligneis et saxeis, quæ per se, et ordinarie multa æque amentia sunt : rarius enim contingit demonem per ea loqui.

Secundo, Sanchez sic explicat, q. d. Nuntiate, o
gentes! ea que predixerunt dil vestri, et « pone-
mus eor nostrum, » id est considerabimus et ex-
pendemus « novissima, » id est successus et even-
tum eorum, et ex iustitia judicabimus an vera sint
locuti. Idem alium afferit sensum, q. d. Priora ido-
latriorum considerare, et videlicet novissima, scilicet
quod sicut ex nihil sunt facta, ita et in nihilum

reducunt, quodque uti ex terra sunt fabricata, ita et terram reverteruntur.

Tertio, Forerius sic exponit, q. d. Ex rebus quas Deus cum Abraham aliisque patribus nostris operatus est miraculose, licet conjectare quem finem res illae habiture quoque sint, tanguam ex umbris veritatis, uti exposui, vers. 8 et 14, nimirum Deum, sicut affuit Abraham, ita et posteris eius affuturum. *Primo modo*, si qua priorum et preditorum, o Genitiles! nobis annuntiaveritis, qui de vestri divinae operati sunt, colligere potestim eorum novissima, id est exitum et finem divinam quoque fore. Hie sensus apostoli respondet iste que supra, vers. 2, de benevolenti Dei erga Abraham ejusque posteros recensuit; et vers. 9, cap. seq., ubi hanc cum idolis disceptationem concludit.

Denique S. Cyrillus et Theodoreetus accipiunt
priora et a novissima idolorum, q. d. Dicite,
Idola! o Gentium dii! priora vestra, id est ves-
tra originem et initium, quomodo, quando, et a
quibus fabricati sis; praedictae et novissima ves-
tra, scilicet, quid eventurus sit vobis, an et quan-
do demoliri sitis. Atque hoc non potestis; ergo

ignorantes estis, non dii. Verum sic dicendum
fuisset: « Scimus novissima vestra; » jam autem
dicit, « eorum: » quod ad idola referri nequit,
uti ostendi.

23. ANNUNCIATE QUE VENTURA SERT IN FUTURUM,
EX SCIENTIA QUA DI ESTU VOS. — Aliud Divinitatis
et omniscientiae idolum poscit signum, scilicet
presentiam et praedictionem futurorum. « Testi-
moniamen etim Divinitatis est veritas divinationis, »
sic Tertullianus, *Apologet.* cap. xx. Ergo anim
humana non iest vis dividandi et vaticinandi
aut multi opinari sunt, quos citavi et refutavi *Ca-*
ponit. XXI in Minores Prophetas. Hinc ex hoc loq-
uunt Theologi Deum, uti per se solus est car-
dinalia, sive concius cogitationum et voluntio-
rum liberarum, quia mens in seipsa occultat, nec
debet inquit aut prodit: ita solus certo prenossa
potest contingere et libera. Proprie enim solum
contingentia sunt, ea que libera sunt, vel a liberis
aliecius pendent: que enim mere naturalium
sunt, determinata sunt, ideoque necessario e-
veniunt; unde non sunt contingenda: quoicunque ab
o qui totam seriem causarum naturalium videt
penetrat, certe praedicti possunt, ut sunt eclip-
ses, comete, venti, inundationes, pestilentes, etc.
libera vera quo al arbitrio voluntatis pendent,
determinata sunt; unde proverbi et praedicti
sequuntur, nisi a Deo, qui hominum et Angelorum
mentes ac voluntates penetrat et comprehen-
dit, atque certissimo sciit et praeventid quid queque
voluntas, posita quibuslibet circumstantiis, libere
et volitaria, electura vel factura.

Ratio ergo cur Deus praebeat et prevideat futura omnia, est infinita ejus acties et vis cognoscientia, infinitus intellectus, infinitum lumen ejus; quod omnem verum ubiquecum sit, videt et penetret. Est enim Deus quasi sol quidam omnia viens, omnia lustrans. Sicut ergo lyncei in monte positi, longissime vident; sunt enim acutissimo oculo; ita Deus ex altissimo stolperebit sui monte.

specula, videt omnia que in hac mundi valle
per omnia tempora sunt et fient. Rursum, sicut
sit in statu ex aetate, videt omnes ejus canthos
et invenit eorum voluntatem: ita Deus in
eternitate, quasi in aetate consistens, videt totum
seculorum omnium decursum. Omnia enim pra-
terita, presencia et futura volvuntur circa aeterni-
tatem Dei. Adeo mundum hunc, et tempus omni-
aque que in eo sunt, vel fient, esse instar par-
vum, immo puncti, respectu Dei, eisque immen-
situdinis et omniscientiae. Facile ergo totum quid sit
in est a Deo previdere potest: si enim quod sit
parvo cubiculo, totum ab homine qui in me-
o ergo consistit, facilime pervidetur, multo
a Deo conspicitur id quod sit in toto mundo.

Dices : Etiam daemones sepe prædixerunt fura. Respondeo : Id eos non ex certa scientia, sed ex conjecturis fecisse, ideoque fuit hæc non certa divinatur, sed probabilis tantum conjectatio. Non enim daemones acri, et ad conjectandum sub-

till et sagaci ingenio. Modos, quibus id faciunt, recenset S. Augustinus, lib. *De Divinitat, Daemon.* Quocirca in hac conjectatione sepe errarunt, vel falsa veris miscuerunt; hinc etiam serpe ambigue responderunt, ut in utramque partem eorum oracula acipi possent: unde Apollo dicitur *est Loxias*, id est obliquarius. Tale fuit illud ejus ad Pyrrhum regem, a quo consultus erat, an Romanos esse superaturus nec ne:

Ait *Eccl* ad Romanos vicens posse.

Et ad Cresum: «Cresus transgressus Halym maxima regna perdet.» Perdere enim tam amittere quam vastare significat. Ita S. Hieronymus et Cicerone, lib. *II De Divinitat.*

Porro diomonem in sua conjectatione falsum esse et felluisse multos exemplis doceri potest. Accipit pauca. Illustreret exemplum Achab regis, cui, cum omnes pseudoprophetæ et divini victoriæ contra Syros prædicenter, solus Micheas contrarium, scilicet cedem et necem, que vere ei confitit, prædicti. Historians vide *III Regi* cap. ult. Simile vaticinio Hananie, qui Judeis liberationem ab obsidione Chaldeorum et victoriæ promisit: contrarium enim, iisque vere prædicti Joramias, qui et idcirco Hananiam mortem Iudei intentavat, *Jerem.* xxvii. 16.

Dum de Ferrandi Flandri fortuna mater ariolos consoleret, hoc ab eis oraculum accepit: «Rex in praefato cadet, pedibus hominum atque equorum calcabitur, nee sepelitur; Ferrandus vero a Parisiensibus iugundissime expietur.» Verum secus evenit. Nam in bello contra Philippum Francorum regem captus Ferrandus Parisios ducitur et carceri includitur, anno Christi 1211. Ita Robertus Gaguinus, lib. *VI Histor. Francorum.*

Simile de Meroveo recensuit cap. viii, in fine. Cato major dicere solebat, «dimerari se, quod aruspex aspicere posset sine risu,» quia perindebat totum hoc divinationis genus imposturam esse, qua populo fiebat facies. Solent enim impostores inter se ridere multitudinis stultitudinem.

Denique nervose et eleganter S. Cyprianus, *De Vanitate idolorum:* «Hil, inquit, spiritus (diomones) sub statuis atque imaginibus consecratis delitescum. Hil afflatus suo vatum pectora inspirant, extor fibras animant, avium volatas gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsi veris semper involvent. Nam et falluntur et fallunt, vitam turbant, somnos inquietant, irreponentes etiam in corporibus occulæ mentes terrent, membra disertquent, valetudinem frangunt, morbos lacescant, ut ad cultum sibi cogant, ut nidoce altarium et rogis pecorum saginati, remissis que constringerant, curassæ videantur. Ille est de illis medela, cum illorum cessat injuria: nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare, et ad superstitionem sui ab intellectu vere religionis avertere; cum sint ipsi penales, querere sibi ad

poenam comites, quos ad crimen suum fecerint errore paricipes. Hil tamen adjurati per Deum varium a nobis, statim cedunt et fatentur, et decessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostra voce et operatione majestatis occulte flagris cedti, igne torri, incremento poena propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari.»

BENE QUOCUM AUT MALE, SI POTESTIS, FACITE. — Aliud argumentum divinitatis ab idolis exposcit, scilicet beneficium in suis cultores et vindictam in contemptores, ut si fecisse Abraham et postteris ostendit Deus vers. 2. *Sic Gedon, Iuda,* cap. vi, vers. 32, ait: «Si Deus est (Bal), vindictet se de eo, qui suffudit aram ejus.» Impotens hanc idolorum mulier exaggerat Baruch, cap. x, vers. 32 et seq.

24. Ecce, VOS ESTIS EX NIHIL, ET OPUS VESTRUM EX EO QUD NON EST. — Obmutescensibus idolis Deus contra eos causam pergerut, et quasi vix vicit insultum, q. d. Quid labore? quid arguementum conquiri? Vos stupidi et muti estis, sine lingua, sine mente, sine viribus, ino nihilum estis, tantum abest ut bene cupiam vel male possitis facere. Porro, ex nihilo, et consequenter nihil sumus idola, sive coram materiam species: hinc enim cum reliqua rebus a Deo ex nihilo creata est; sive formam, puta divinitatem, q. d. Divinitas vobis, o idola! non est forma, sed larva afficta; fictilia estis dii; ortum habetis non ab aliqua veritate, sed ab inani, stulta et sacrilega imaginatione et adulatione quorundam hominum: nihil ergo habetis veri munimenti; omnia vestra plena sunt fucus et mendacis; mentinim vos esse deos. Hoc sensu dixit Apostolus: «Sciunis quia nihil est idolum in mundo, et quod nullus est Deus; nisi unus, » *I Cor. viii. 4.*

Nota: Pro eo quod Noster verit, ex eo quod non est, hebreus est *בְּנֵי מְרֹעָה* merpha, sive S. Hieronymus, Chaldeus et Valabius vertunt, ex nihilo, sive ex eo quod non est; *Forerius et Forsteri* vertunt, *præstibilo*, a radice *פְּשִׁיבָה* paa, id est *stabilitas*, q. d. Opera vestra inania et nulla prorsus sunt, et minus habent *פְּשִׁיבָה* quam sibi quidam.

Nota secunda: «Opus» hic duplicitate accipit potest. Primo, passive, «opus vestrum», scilicet, quo vos idola facta estis, q. d. Fabrica vestra, id est vos ipsa, quae estis opus et fabrica hominum stultorum, estis ex eo quod non est, id est ex nihilo. Idem enim videtur esse. «ecce vos estis ex nihilo,» quod, «opus vestrum ex eo quod non est,» scilicet, q. d. Estis ex nihilo, ac proinde nihil. Posterior enim hemistiche, mox hebreo, explicat prius. Simili modo vers. ult., cum ait: «Vana opera eorum,» idem est cum ex quod subdit: «Vana et inane simulacula eorum.»

Secundo, «opus vestrum,» active, quod scilicet vos facitis et operamini, q. d. Opera vestra sunt ex nihilo, id est nihilum sunt, nulla sunt, quia nihil potestis operari, nihil bene vel male facere.

ut ait vers. preced. Prior sensus magis planus et genuinus, ex phrasis Hebrei videtur: posterior tamen sequitur ex priore, eumque complet: quod enim nihil est, nihil potest operari, nihil opis afferte.

ABOMINATIO (id est abominabilis) EST QUI ELEGIT OS. — qui vos colit. Hoc est quod ait Osee cap. ix, vers. 10: «Facti sum abominabiles, sicut ea quo dilleximus.»

25. SUSCITAVI AB AQUILONI, ET VENIET AB ORTU SOLIS. — S. Thomas, Lyranus, Valabius et Flugo hec acceptum de Cyro: hume enim Deus suscitavit Hebreorum columnam ex Perside, que Judea partim est Aquilonaris, partim Orientalis.

Verum melius Forerius et Sanchez hec accipit de Abraham. Est enim hic dictorum anacharacteresis et conclusio, q. d. Me ergo colero debet et regis, quia feci, que in precedentibus recensui, quaque audistis, nimur vocavi Abrahamum ab Oriente, scilicet et Chaldea, et e Septentrione, scilicet et Mesopotamia: de quo, cum fuerit nominis mei cultor, et me solum pro Deo coluerit, eumque ipse per se, et per posteros suos reges potentes debellari et conculari quis latum, nemo dubitare potest quin id meis viribus fecerit. Symbolice, haec accipie de Christo, q. d. Suscitavi, id est suscitabo, Christum, qui adventu suo Aquilonem, id est frigidæ gentes, ortu suo edificet, quique magistratus, id est omnes superbos mundi principes, conculari, et subdit sibi quasi lutum figulo, ut faciat ex eis vasa alia in honorem, alia in coumeliam. Ita S. Hieronymus, Cyrus, Procopius, Theodoretus.

VOCAB NOMEN MEUM. — Dupliciter, *primo*, q. d. Colet et invocabit nomen meum; *secundo*, q. d. Vocabit nomine meo, id est meus servus et cultor: «vocabitur,» id est vocatus est, vocatur, vocabitur, *juxta Canon. XIII.*

ADIECT (Forerius, invadet) MAGISTRATUS. — hebrei *מָגִיסָה seganim*, id est magnates, principes et reges, scilicet plastes, id est figulus, invadit et subigit latum.

26. QUID ANNUNTIAVIT? — q. d. Quis ex vobis, o idola! harum rerum ordinem prævidit et predixit? ut in hac disceptatione et judicio pro eo tentantiam foramus dicamusque: «Justus es,» id est tua causa justa est; jus a te stat, justus Deus habens et coloris. Alii «justus,» id est «Deus es.» Non enim propria est justitia; unde ejus titulus est: «Justus Israel.» Alii, «justus,» id est «verax Prophetæ es,» quia haec predixisti.

NEQUE AUDIENS SERMONES VESTROS, — o idola!

q. d. Muta estis *סָבָב* et ligna; ergo nullus est tes-

tis, qui diceps potest se a vobis quippiam audisse et didicisse de futuris.

27. PRIMUS AD SION DICET: ECCE ADSUNT (sic lo-

gendum cum Romanis et Hebreis non *adsum*), q. d. Non idola, sed primus omnium Deus, id est ego ipse (est enim enallage personæ frequens Hebrei) dicam Sioni: Ecce adsunt qui tibi futura prædicant: ET JERUSALEM EVANGELISTAM DABO, —

id est lastum nuntium, scilicet Isaia aliasque Prophetas, qui quasi Evangelisti, et, que futura sunt, maxime de Christo, Christique Evangelio, salutis ac regno annuntiant; hoc est enim quod dixit cap. xl, vers. 9: «Super montem excelsum ascede tu, qui evangelizas Sion.»

Rursum, «ecce adsunt,» id est, brevi aderunt Prophetarum successores Apostoli et Evangelista, qui venture sub Christo, et per Christum, bona annuntiant, imo digitò ostendant. Hi enim demones et idola ejicunt, eruntque Hierosolymæ, imo toti orbì, Evangelii precones, ut cum in viam veritatis vocent, ut habent Septuaginta; hoc enim est quod mandat eis Christus, *Luc. cap. ult. vers. 40:* «Oportebat Christum pati, etc., et prædicari in nomine ejus penitentiam et remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Hierosolyma.» Ita S. Hieronymus et Theodoretus. Inmiti hic Isaías, Christo veniente cassatura et tacitura omnia demonum oracula. Tum enim, et delinceps omnia siluisse patet ex histori. Unde Plutarchos scriptis librum *De Oraculorum defectu.*

28. ET VIDI, ET NON ERAT NEQUE EX ISISTE, — scilicet idolorum propheticus et cultoribus. Sunt verba Isaiæ, qui videns, nec idola, nec Gentes quidquam ad Dei cum eis disceptantes argumenta respondere posse, aut consultare de response adoranda, concludit:

29. ECCE OMNES INJUSTI, — q. d. Dii, qui a stultis Gentibus coluntur, seque ac Gentiles, sunt injusti, id est injusti et iniqui causam fovent, causa cadunt, et condemnantur; et enim *injusti* opponuntur ei quod dixit vers. 26: «Justus es.» Rursum sunt injusti, quia a suis cultoribus quasi dii emungunt aurum et opes, polliciendo opem quam non præstant: opera enim eorum vana sunt, hoc est, ut sequitur, «ventus et inane simulacula eorum.» Vide dicta vers. 24. Omisis ergo ipsas transit in sequenti cap. ad Deum. Deinde opera admiranda, quae cum facturam prævidebat sequentibus seculis, maxime sub Christo; ita tamen ut subinde ad idola redeat, ex parte persirrigat. Pro *inane* hebrei est *לִנְנַת* totum, id est, ut Valabius, res *informis*; alii, *chaos*, id est res *confusa* et inanis. Vide dicta *Genes. I, 2*.